

SÜMEGI GYÖRGY

Szalay Lajos festő- és rajzoló- művész Argentínában (1948–1960)*

„Szalay Lajosnak újra köszönettel a gyönyörű illusztrációkért”
John Steinbeck, 1945

„A világ következő legnagyobb grafikusja valószínűleg egy magyar,
akit Szalay Lajosnak hívnak”
Pablo Picasso, 1967

MEGÉRKEZÉS ARGENTÍNÁBA: BUENOS AIRES, TUCUMÁN

A Magyarországon egyéni rajzstílusát, saját rajznyelvét¹ kialakító Szalay Lajos (1909–1995) Párizsban is ismertté vált² a második világháborút lezáró béketárgyalások hivatalos rajzolójaként – két éven át hetente jelentek meg rajzai a Les Lettres Françaises hasábjain. Feleségével együtt innen a korabeli emigrációk legerősebbikébe, Argentínába kerültek: emelkedő gazdaság, sokszínű kultúra, amely az európai értelmiség krémjét is oda vonzotta, valamint fejlődő egyetemek. „Amikor Szalay Lajos 1948-ban megérkezett Argentínába, az első napokban ő is a Hotel de Inmigrantesben kapott szállást.”³ Szalay művész-fölfedezőként azonnal elementáris kíváncsisággal járni kezdte a várost vázlatkönyvével, s heteken át tanulmányozta, ismerkedett az utcák és terek, városnegyedek építészeti jellegzetességeivel, a meghatározó városképi együttesekkel. Rajzokban rögzítette mindazokat a jellegadó urbanisztikai együtteseket, egyes kiemelkedő fontosságú épületeket, amelyek egyedivé és karakteressé varázsolják a Szent Márton védelmében élő várost. „Azért jöttem Buenos Airesbe, hogy köpenye oltalmába vegyen Tours-i Szent Márton” – vallotta Szalay.⁴ Számára és családjának⁵ egyaránt egzisztenciális biztonságot jelentett meghívása Észak-Argentína legnagyobb állami egyetemére, Tucumánba, ahol jelentős művészek (Walter Giesecking, Dohnányi Ernő stb.) tanítottak. Szalay Tucumánban (1949–1955) sokoldalúan fejlesztett alkotói, több műfajra kiterjedő képzőművészeti tevékenységet folytatott. Voltak tanítványai, részt vett az egyetem grafikai műhelyének munkájában, festett, plasztikai műveket mintázott, rajzai fölhasználásával unikálisnak számító vas domborműveket hoztak létre. Pontos és megbízható források és dokumentumok híján lehetetlen teljeskörűen elősorolni mindazokat, akik tanultak, tanulhattak tőle Tucumánban és Buenos Airesben (1958–1960). Akár rövid ideig tartó Szalay-stúdiumaik után is már a Mester tanítványának vallották magukat. A nála tanultak – valószínűleg tovább bővíthető – listája: Carmen del Ric, Enrique Barilari, Sra Labé, Carlos Alonso, Martínez Howard, Roberto González, Benitez, Virginia Cerreno, Elvira Martin, Nogués Isaias, Ernesto Zajtai (Zajtai Ernő) stb. Szalay egyéni módszeréről vallotta Enrique Barilari: „behuny szemmel is rajzoltunk. A figurát alulról, alulnézetből vagy felülről, fejtől kezdtük el. [...] A korrigálás zsillett történt. Korrigáláskor azt mondta, hogy az isteneknek kell köszönni, hogy helyzet adódott a tanítvány hibázására.”⁶ A tanítványokkal bánni tudásáról, humánus hozzáállásáról Carmen del Ric említette: „Nagyon alaposan és precízen tanított, de senkire sem akarta rátukmálni az ő zseniális vonalvezetését, amit mindnyájan csodáltunk. Mindenképpen az alapvető törvényeket kellett követnünk, de nagyon szemmel tartotta a növendékeket, és ha valami hibát követtünk el, rögtön felhívta rá a figyelmet. Rendkívüli figyelemmel, csaknem apai szeretettel

*Szalay Lajos születésének 110. évfordulóján, 2019 februárjában ezen a címen kiállítást rendeznek Buenos Airesben, Budapest testvérvárosában. A tárlat anyagát a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány nagyszámú Szalay-kollekciójából állítják össze.

foglalkozott mindnyájunkkal.”⁷ Buenos Airesben – Kurucz László visszaemlékezése szerint – „a Pueyrredon tanárképző iskola egyik rajz tanszékének lett a vezető professzora. Óráira nem fértek be a diákok, azok is eljöttek, akik más tanárhoz voltak beosztva. Mindennap bement tanítani, amit senki más nem tett meg, szinte túlzott lelkiismeretességgel végezte a munkáját. Mindenkihez volt tanító szava, amit a diákok kinyilatkoztatásképpen hallgattak.”⁸ 1990-ben, évtizedekkel később Szalay így summázta tanári működését: „Tanításom célja az volt, hogy a szem recehártyáján keletkező képet úgy magyarázzam a növendékeknek, hogy a rajz után bármikor rekonstruálni lehet a valóságot.”⁹ Szalay rajztanítási módszere bizonyosan meghatározó fontosságú volt az őt hallgatókra, a tőle tanulókra nézve. S a művei mellett főleg rajtuk keresztül hatott, mégpedig elementárisan, a kor argentinai művészetére. 1991-es megfogalmazása szerint: „Az argentin kritika úgy írt rólam, hogy az argentin rajzolás két korszakra oszlik: Szalay Lajos előttire és utánira.”¹⁰

Kísérletezőként,¹¹ új közvetítő médiumot is kipróbálóként rajzait vas domborművekbe tette át két spanyol származású ötvösművész, Juan Martin Garcia és Manuel Nieto Garcia. „Két ottani művész kolléga tanácsára és felügyeletével készítettek a rajzaim alapján, a rajzaim szerint nagyméretű vas domborműveket”¹² a tucumáni egyetem számára,¹³ ahol akkor Horacio Descole volt a rektor.”¹⁴ A vas felületén enyhe kitüremkedést, kis domborulatot képező művek „a grafikus művészet eleganciáját és a szobrászat erejét ötvöző képzőművészeti formát”¹⁵ együtt jelentik Virginai Carreno szerint. Domborművet is mintázott Tucumánban, mégpedig egészen egyéni ikonográfiát teremtve: központi figuraként Ádámot jeleníti meg, mellette Éva a köré tekeredő kígyóval küszködve almát kínál a felé forduló Ádámnak, jobbra pedig oroszlánra támaszkodó, kezét föltartó Dániel.¹⁶ Tucumáni periódusában készült az ottani szállásadójának feleségéről, dr. Aczél Mártonnéról és a kisleányáról egy enteriőrbe helyezett dekoratív kettős portréja.¹⁷ Szalay temperával, akvarellal – később akrillal – festett, nem szerette a nehezen száradó olajfestéket, rajzolóként gyorsabb mű-eredményhez szokott alkatának az kevésbé felelt meg. Lucas Padilla Szalay vallásos rajzairól szóló írásában¹⁸ színesben reprodukálták Samir Makarius festőművész (Buenos Aires) tulajdonában volt festményét: fölfeszített, halott Jézus a golgotai kereszten a két latorral és a két gyászoló nővel, Máriával és Mária Magdolnával. E festményének édestestvére a Mexikóba került hasonló kompozíció, a keresztre feszített halott Jézus, két latorral s a két gyászoló asszonnyal a jobb oldalán, balra pedig fenyegető szemű férfitömeg. E festményei fölfokozott, vörösen izzó színvilága az emberiség megváltásáért vállalt véráldozat adekvát megjelenítése. A Tucumáni Állami Egyetem grafikai műhelyében¹⁹ is dolgozott, kísérletezett. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán elsajátított sokszorosító grafikai eljárások közül a már korábban gyakorolt hidegtű-, rézkarctechnika mellé a kőrajzot, a litográfia készítését próbálta ki. Szalay nyitott szellemisége és a fél év alatt elsajátított spanyol nyelvtudása lehetővé tette intenzív részvételét az argentinai magyar emigráció életében ugyanúgy, mint a kortárs művészeti diskurzusokban. Szalayék „Pintéréknél, a Colón Színház szolótáncosánál laktak, és az akkori Színházi Társulat tagjai előadásai után rendszerint ott gyűltek össze [...] eszmecserére. A nagyszerű humorú Vaszary Piroska szinte ontotta az anekdotákat, amelyhez asszisztált a szintén nem búskomor Pintér házaspár. De a társaság középpontja Szalay Lajos volt. Műveltségével elkápráztatta a résztvevőket, magyar beszédének szépségét és változatosságát a színészek is megirigyelték.”²⁰ Ahol és amikor lehetősége nyílt rá képzőművészek között: beszélt, érvelt, vitatkozott a művészettörténet általa lefontosabbnak vélt kérdéseiről, alakjairól, esztétikai meggyőződéséről. A Kelta kávéházban gyakran cseréltek eszmét a „művészetnek szentelt estéken” tucumáni kollégáival (Diego F. Pro, Lorenzo Domínguez, Lino Spilibergero, Eugenio Hirsch, Pompeo Audivert). Ezen alkalmakon a „képzőművészetet szedték ízekre”. Előfordult, hogy Szalay a mintázás nehézségeiről egy domborműve születése kapcsán („Most készíték plasztikát első alkalommal, és nehézségeim vannak a testek térfogatával”) vetette föl a kérdést. Így adódott lehetőség eszmét cserélniük s vitakozniuk a képzőművészeti anyagok használatáról, a tanítás mibenlétéről vagy a filozófia²¹ és a művészettörténet kapcsolatáról, a művészet jövőjéről. Előfordult, hogy Szalay-rajzokat egymás kezébe adva elmélyült odafigyeléssel tanulmányoztak, s azokról mondták el a véleményüket.²²

SZALAY LAJOS (1909–1995)

RAJZKÖNYVEK, ILLUSZTRÁCIÓK, KIÁLLÍTÁSOK

Az *Egy bevándorló impressziói* rajzsorozatát a művész-vándor a mélyebb megismerés igényével rajzolta a helyszíneken, a legtöbb esetben topográfiai hűséggel jelenítve meg fontos épületeket (város-háza, templomok, a Colón Színház stb.), városrészeket, híres negyedeket (Boca, Belgrano), egyedí hangulatokat. A bevezető rajzában összekapcsolja új hazájával a magyarországi születésű (Savaria, Szombathely) Szent Mártont, Buenos Aires védőszentjét: „Azért jöttem, hogy köpenye oltalmába vegyen Tours-i Szent Márton.” A saját családja állapotát s emigráns életérzését vallomásrajzban rögzítette (*Bevándorlók*). A huszonöt rajzot kiadó város a rajzkönyv bevezetőjében megjegyzi: „Buenos Aires önkormányzata hasznosnak tartotta a vázlatok közzétételét. Így a kikötőváros lakói lát-hatják, milyennek tűnik a városunk egy újonnan érkezett művész szemével.”²³

Második könyve a Tucumáni Állami Egyetem által kiadott rajztéka, az életmű addigi műveiből összeállított, sajátosan gazdag válogatás.²⁴ A fölvetett legkorábbi rajzok az első rajzkönyv előtt készültek, míg az legutolsók már az Argentínában létrejöttékbe adnak betekintést. Sajátos kontamináció a könyv, amellyel nyilvánvaló célja volt az alkotónak, hogy bemutakozzon, hogy munkássága válogatott darabjaival letegye névjegyét. A művek válogatását, a nyolc fejezet/ciklus anyagainak összeállítását is ő végezte. A gyűjtemény összesen száztizenkét rajzot közöl²⁵ (a címnegyedét és a fejezetkezdőket is beleszámolva), s mivel a második rajzkönyvében is nagyobb méretű, így lehetséges volt két vagy akár három művet is elhelyezni egy oldalon. A kicsinyítés és a nagyítás, sőt az elhagyás (korábbi műből csak a fő figurát emeli ki) eszközével is él az egységes kompozíció, a rajzi mondanó erősítése érdekében. A legelső (*Arte/Arts*) és a harmadik ciklus (*La Familia/The Family*) a legnagyobb műszámú (19), s utánuk következik a hetedik (*La Guerra/The War*) 17 művel. Az első, a *Művészet* fejezet megalapozza a kötet hangütését, Szalay itt mintha valamelyest kerülné – vagy inkább csak szűkmarkúbban használja – a drámaian szcenírozott jeleneteket. Igaz ugyan, hogy különösen a *La Muerte/Death* fejezet erről szól, s más ciklusokba is bekerült egy-egy ilyen karakterű mű. Míg a második rajzkönyvében csak néhány kompozíció idézi föl a háború borzalmait, itt az évszámokkal jelzett (1939-től 1945-ig) művekkel magát a folyamatot érzékelteti a bevonulástól a sebesültekig, a háborús bűnösök elítéléséig. Az utolsó, záró fejezetben (*La Religion/Religion*) a katolikus Argentínának tesz vallomást a saját hitének alakjaival, Ádámtól és Évától kezdve Jézus Krisztus életjelenetein, szenteken, öreg rabbinuson át egészen a megtért és a hitet konokul terjesztő, határozott akarátú Szent Pál-ig.

1956-ban az események helyszínétől több ezer kilométerre lepte meg a magyar forradalom. „1956 októberében bejött hozzám Szalay Lajos feldúlt állapotban. »Három napja nem alszom, éjjel-nappal rajzok« – mondta, s elővett a táskájából ötven-hatvan rajzot. [...] November 4-dike után megint eljött sápadtan, kétségbeesetten, újabb rajzokkal. Megrendülve néztem át, és elhatároztam, hogy ki kell adni. Szalay nem kért a rajzokért egy fillért sem, csak azt kérte, hogy ő tördelhesse be a rajzokat a szövegbe. Megtervezte a címlapot három sávból: fent piros S O S betűkkel, lent zöld S O S mezővel, a középső fehér sávon fekete betűkkel: *El drama de Hungria*.”²⁶ A rajzos kiadványt „elküldtük az ENSZ-hez, a világszervezet kormányaihoz és a világ vezető lapjaihoz, minden fontosabb latin-amerikai külügyminisztériumhoz és újsághoz.”²⁷ A 45 rajzot tartalmazó, teljes egészében Szalay tervezte (egyetlen ilyen műve) könyv²⁸ a magyarországi szabad rádióadásokból közölt időrendi sorrendben (1956. október 23–november 4.) szövegválogatást. Szalay élet- és magyar való-ságismerete igen mély és differenciált. Fölfokozta ezt a mindig a kiszolgáltatottak mellé álló, plebejus karakterű életfölfogása és igen körültekintő, a legkisebb részletekben is elmélyülni képes, a disztinválásra hajlamos jelleme. Kutató, örökké kereső kíváncsisága fölruházta őt nagyfokú szenzibilitással, erőteljes átélő- és beleérző képességgel. Haditudósítóként mélyreható, életre szóló élményeket raktározott el a háborúról, az agresszivitásról, embereket, népeket egymásnak feszüléséről. A rajzok geneziséről vallotta: „Hallgattam a rádióban a híreket, és rajzoltam. A rajzok a rádióhírekre érzett személyes megindulásom grafikai vetületei.”²⁹ Az 1956-os rajzciklus a rádióhallgatást, az utcai harcokat, az orosz tankok ellen induló ifjakat ugyanolyan szuggesztív erővel idézi elének, mint az áldozatok döbbenetét, a harc kilátástalanságát vagy a számonkérés megalázottságát, a börtönrácsok kietlenségét. Néhány kompozíción a keresztre feszített Jézust is agresszorok fenyegetik, míg másokon égi segítők, angyalok is megjelennek.³⁰ A Steinbeck-illusztrációként ismert *Apo-kalipszis* négy lovasa itt elesettek hadán tipor. Szalay egy tényeken alapuló, de elképzelt, megkonst-

ruált forradalomképet vetít elénk: expresszíven, nagyfokú átéléssel és elhithetőséggel. (Apró anekdota: az '56-os menekültek közül Buenos Airesben többen saját magukra vélték ismerni a rajzokban, ám az alkotó mindig elhárította e látszategyezéseket.) József Attila-i értelemben: igazian, a valódiból, annak közvetített, saját habitusában/fantáziájában megképzett, önállóan megalkotott képével tudott előállni. Az elképzelt „látvány mögé rejtett valóságot” (Szalay kifejezése), maga megidézte, saját forradalomképet vetít elénk úgy, hogy megrajzolta annak a benne vizualizálódott imágóját. Szalay paradox megfogalmazásaiból kiindulva, ő a forradalom idején ugyan Buenos Airesben lakott, ám Budapesten, Magyarországon élt, akkor bizonyosan itt dobogott a szíve.³¹

Szalay 1956-os, folyamatosan bővülő rajz-sorozata újságokban,³² könyvekben és kiállításokon egyaránt megjelent. A kiadványokban mindig a tartalmi igényeknek és szerkesztési elveknek megfelelően használta azokat. Az 1957 októberében kiadott ötödik (Argentínában harmadik) önálló Szalay-rajzkiadvány (*Lajos Szalay Dibujos – Drawings*)³³ élére, *Szegény Hazám* bevezető rajzával is a magyar forradalom rajzciklusát, a *La Tragedia Húngara/The Hungarian Tragedy* negyvenegy művét helyezte. Ezt követik: *Győző, Legyőzött, Lovasok*, majd a keresztény ikonográfiához sorolódó művek (*Káin és Káin, Apokalipszis, Izsák fölhaldozása, Tóbiás, Tékozló fiú*) mint átvezetők, összekötők a következő, sokrétű érzékiséggel telített ciklushoz, a „*Les Fleurs du Mal*” (Baudelaire) harminc kompozíciójához. A modern költészet meghatározó, tabukat döntő és új költői nyelvet meghonosító verseit megjelenítő kompozíciók lényegükben térnek el a korábbi rajzaitól. Ezekben a tudatosan vállalt bűn és bűnbocsánat, az antik idill iránti nosztalgia és a pogány erotika boldogsága önváddal kísért érzékiségben nyilvánul meg. Kerecsendi Kiss Márton szerint a Baudelaire-rajzokban „a lopott örömök háta mögött a paradicsomból kiűzetés emléke”³⁴ kísért.

Mindezekhez harmonikusan illeszkednek a könyv egész kompozícióját záró *Festő és modell*-rajzok. A *Délamerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958*³⁵ egyik fejezete: *A magyar szabadságharc költészete – 29 Szalay-rajzzal*. A kötet borítóján a forradalom áldozatainak emléket állító, kereszt alakú színes festmény nyomata: *Sicut et nos dimittimus*. A magyar forradalomról Buenos Airstól Stockholmig sorra jelentek meg a magyar segélyalapoknak és az emigránsoknak följajánlott irodalmi antológiák.³⁶ A *Liras en las Catacumbas*³⁷ címlapja és 47 rajza is Szalay műve (ez a legtöbb együtt az 1956-os sorozatból). A rajzok több kiállításon is szerepeltek Argentínában,³⁸ az Egyesült Államokban³⁹ és a Miskolci Galéria szervezésében.⁴⁰

Szalay kapcsolata a könyvvel mint médiummal elsődlegesen fontos volt, azt a kiállításnál adekvátabb/intenzívebb megjelenési formának, műhordozónak tartotta. Ezért keresett kapcsolatokat kiadókkal, szerkesztőségekkel rajzai elhelyezésére. Tucumánban feladata volt az egyetem évkönyvének illusztrálása,⁴¹ de költészeti antológiában is jelentek meg egészoldalas rajzai.⁴²

Könyvborítókat, illusztrációkat⁴³ készített argentin⁴⁴ és magyar⁴⁵ kiadóknak is. Rajzait önálló⁴⁶ és kollektív tárlatokon is bemutatta, elismerően írtak róla az argentin és az emigrációs lapok. Szalay szerint a könyveiben kiadott „rajzok valóban befolyásolták az argentin rajzolást, de inkább segédkönyvei voltak annak a tanításnak, amit én a Tucumáni Egyetemen és a Buenos Aires-i Főiskolán szóval és rajzokkal is csináltam”.⁴⁷ Ismert, foglalkoztatott és sikeres alkotó lett Szalay, és alapvetően kiegyensúlyozottan él Argentínában,⁴⁸ ám az 1950-es évtized végén egy őket érzékenyen érintő szélsőséges politikai támadás miatt az Egyesült Államokba költöztek.

A KOVÁCS GÁBOR MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY SZALAY-MŰVEI

Szalay Lajos művei két földrész több országában lelhetők föl. Magyarországon múzeumok gyűjteményei mellett a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány rendelkezik a legnagyobb számú és legsokoldalúbb kollektívával.⁴⁹ Ebből gazdag válogatást mutattak be a mester születése centenáriumán,⁵⁰ majd ennél kisebb együtteseket⁵¹ Kínában is.⁵² Argentínában Sergio Moscone képzőművész szervezte meg két fontos tárlatát,⁵³ Magyarországon több intézmény is állított ki rajzaiból.⁵⁴ E válogatás az életműnek első sorban az argentinai periódusából – Szalay jelentős ottani munkálkodása előtti tiszteletadésként – mutat be műveket. Néhány bevezető-fölvezető párizsi rajzzal kezdi, majd átívelő darabokkal folytatja New York-i, a *Genesis* rajzkiadványához emelkedő periódusba. A korábban nyújtott figuraalakításhoz képest a párizsi kompozíciók szélesebb formaképzése (*Lányok csónakban*, 1946; *Halászsok*, 1947) közvetlenül árulkodik egyfajta külsődleges Picasso-hatásról. „Picasso kivételes művész volt. Nagy hatást

tett rám a művészetében és a személyiségében megjelenő kontrasztokkal.”⁵⁵ A művek drámaibb megfogalmazásait harmonikusabb, kiegyensúlyozottabb hangok felé billenti ezzel a formaképzéssel, amelyet Argentínában is alkalmazott (*Gondoskodás*, 1949). Különösképpen az *Antologia Poetica de Tucumán* című könyvhöz készült kiváló rajzokban érhetjük tetten ezt a nála ritkaságszámba menő, harmóniát sugalló megjelenítést (*Illusztráció a Primera Antologia de Tucumán című könyvhöz*, I–II).⁵⁶ A *Festő és modell* litográfiája a tucumáni egyetem grafikai műhelyében készült, és klasszikus 20. századi kompozíciótípust egyénít. Argentín kiadóknak született illusztrációi sorából fontos megemlíteni Ciro Alegria *Piedra y Cruz* című művéhez készült színezett rajzait, amelyeken a fölfeszítettre mutató megnyújtott, szakállas püspökfigurában erős kifejezésű, karakteres alakot teremtett (e sorozathoz illeszkedik az *Áldozás* kompozíciója is). A *Karamazov testvérek*hez az első alkotói periódusában kezdett rajzolni, majd az 1950-es években visszatért a témához. „A legnagyobb irodalmi élmény, amit valaha kaptam, a *Don Quijote* mellett a *Karamazov testvérek*. Részint azért, mert a mindannyiunkban lappangó négy testvért magamban is éreztem. Az Aljosától Ivanig lengő emberi indulat énbennem is éppúgy mozgott, mint bármelyik ma élő emberben, ahogy József Attila mondta: »Szívemben gyakran elidőz a tigris és a szelíd őz.« Ez az állati kettősség [...] engem Dosztojevszkijnél nagyon megfogott. [...] 300 rajzot csináltam hozzá, vagy még többet, de a háború közbejött, és a majdnem kész Dosztojevszkijt elfújta a szél, a háború szele”⁵⁷ (*Dosztojevszkij-illusztráció I–V., Ravatal*). Még egy fontos, a magyar illusztráció történetben is páratlan elképzelés kapcsolódott hozzá. Szalay „szöveg nélküli tervek”⁵⁸ dédelgett, vagyis kizárólag a rajzaival (az irodalmi szöveg mellőzéseivel!) akarta megjeleníteni a *Karamazov testvérek* (s más műveket is, mint pl. a *Don Quijote*). Az elhatározás szinte egész művészi pályájára kihatott, mert a rajzolt Karamazovok kiadása ugyan elakadt a háború miatt, de ő, amint látjuk, későbbi évtizedeiben is rajzolt a regényhez új kompozíciókat. Szalay általában nem tett különbséget rajz és illusztráció között, ugyanis az éppen aktuális illusztrációs föladatához gyakorta választott a már meglévő, stílusában, kifejezett tartalmában az adott textushoz illeszkedő rajzaiból. Az alkalmazott művészethez sorolt ágakat (könyvborító, reklám, plakát stb.) egyenrangúnak tétélezte az autonóm képzőművészeti munkákkal: „alkalmazott és finom művészet között nincs különbség”⁵⁹ (*Torstahl 50*). Van benne csendélet (*Csendélet hallal*), aktkompozíció (*Akt*, '50-es évek eleje), enteriőrbe helyezett költőt megjelenítő mű (*Lantos*), továbbá egy és több egészalakos kép (*Halász*, 1950; *Alakok bikával és hegedűvel*, *Evező szerzetes*). A hatvanas évek elejéről: *Festő, Szent György*. Festészeti kísérletei komolyságát és következetességét jelzik a szabad felületalakítású, az életműben is egyedi kompozíciói (*Faktúra I–III.*).

Szalay az élet minden általa fontosnak vélt összefüggését a megtapasztalt valóság legmélyebb rétegeiig lehatolva akarta megjeleníteni („szerettem volna a világ minden problémájával otthonos viszonyba kerülni”). „A mindenről vallás lelki kötelessége egy magyar művésznek”⁶⁰ arc poetica szerint dolgozott. A legfontosabb kifejezőeszközét, a vonalat mint képnyelve névszóját és igéjét ragozza: deklinálja és konjugálja. Így nála a vonal kiemelkedő intenzitással vesz részt a látvány formálásban. Az emberi érzések és állapotok egészen széles skáláján tudott fogalmazni a profántól a vallásosig, a bukolikusától a tragikusig, a rejtett drámaiság sejtetésétől a képi evidenciák érzékeltetéséig. A feltehetően kiadói megrendelésre készült szamurájrakokon az erőszak keleti válfajával szembesülünk (*Kegyetlen szamurájok*, *Keleti harcosok*, *Szamoráj harcosok*). Több kompozícióján állapotokat, fogalmakat, olykor egyszerű helyzeteket rögzít (*Meditáció*, *Féltékenység*, *Büntetés*, *Beszélgatók*, *Bárban*, *Zenészek*, *A beteg meggyógyítása*). Görög mitológiai földolgozásai: az ötalakos *Parisz ítélete*, az állatokat is elbűvölő lantjátékos, *Orpheusz*. Már az 1960-as évek körül születtek az ugyancsak ide sorolható, sűrűbb vonalhálóból szőtt kompozíciók (*Állatküzdelem*, *Harci kocsi*, *Harcos lóval*, *Harcosok*,⁶¹ *Napszekér*, *Patroklosz halála*) és a színes-dekoratív *Europé* (1962). Akár antik vagy újkori harcosokat, ellenségesen egymásnak feszülő figurákat/szándékokat fogalmaz, a győző és legyőzött viszonyrendszerét kikristályosított kompozíciós szerkezetben, vertikális és horizontális tengelyek ütköztetését fölhasználva nyomatékosítja.

Szalay a második világháborúban haditudósítóként egészen a Don-kanyarig eljutott. Háborúellenessége, elkötelezett pacifizmusa, mindenfajta erőszak- és pusztításellenessége művei egész sorozatain kapott egyedi formát (*A háború*, 1949; *Háború*, 1950; *A háború vége*, 1954). Az 1956-os magyar forradalom számos rajz létrejöttét motiválta, hazája iránti szoros elkötelezettségét is kifejezve (*Fiú puskával*, 1956;⁶² *Magyar sors*, 1956; *Rabok*, 1957; *Látogatás a börtönben*, 1958;⁶³ *Apokalipszis*, 1960 k.; *Magyarország 1956*, 1970 k.).

Művészete lelki rugóiról vallotta: „Én keresztény vagyok. [...] Az én művészetem vallásos jellegű. [...] Jézus ideálom nekem, mert parancsá tette, hogy még azt is szeressem, aki az életet nem szereti.”⁶⁴ A keresztény ikonográfia rendszerében számos művet fogalmazott, ezekből a gyűjtemény darabjai a következők: A *Szent Biblia* első részéhez, az *Ótestamentumból* főleg a teremtéshez (*Mózes első könyve*), s továbbiakhoz (*Sámuel I. könyve*, *Dániel könyve*, *Királyok könyve* stb.) is készített rajzokat szinte a teljes művészi alkotómunkásságában. Újra és újra visszatérve ugyanazt a témát többször, nyitott művek sorozataként gazdagítva fejlesztette tovább. A bűnbeesés (*A tiltott fa*, 1955 k.), a *Kiűzetés* és *Ábrahám áldozata* (két változatban) intenzíven foglalkoztatta. Az idevágó rajzok (*Noé kinéz a bárkából*, *József és Putifárné*, *Illés szekere*) mellett a tematika egyik főműve a fiatal Dávid lantjátékában elmélyedő Saul (*Dávid és Saul*). Az *Újszövetségből* az evangélistákat a szimbólumakkal (pl. *Szent Lukács*, 1956), a szenteket (*Szent János*, *Keresztelő Szent János*), Jézus csodatételét (*A vak meggyógyítása*) és a Megváltót állítja elének (*Áldó Krisztus*, 1946; *Feltámadás*, 1960 k.). Jézus keresztútjának állomásait montázs-szerűen, elementáris erővel jeleníti meg (*Keresztvitel*, *Stáció I*, *X*, *XI*). Az *Újszövetség végéről*, a *Jelenések könyvéből* Az *ítélet angyalát* idézi: „Féljétek az Istent, és néki adjatok dicsőséget: mert eljött az ő ítéletének órája; s imádjátok azt, a ki teremtette a mennyet, és a földet és a tengert és a vizek forrásait.” Az argentinai periódus festményei anyagukban (olajfesték helyett akvarell, tempera) és szemléletükben is különböznek a korai, főiskolás munkáitól. Szalay festészetet tanult Benkhard Ágostonnál. Hallgatóként „a Képzőművészeti Főiskolán négy díjat nyertem”⁶⁵ – nyilatkozta. Az akkori művein merész rövidüléseket és meglepő felülnézeteket alkalmaz, ám alapvetően perspektivikusak, sötét árnyalásúak ezek a mélyülő tér illúziójával fölruházott kompozíciói (pl. *Pásztorok érkezése*, 1936; *Szent Család*, 1936). Az argentinai festményein elhagyja a perspektivikus megjelenítést, a sötétből kibomló jelenetkezést, erősen síkban fogalmaz, térrétegeket érzékeltet feszesen, a színei élénkek, a korábbiaknál életigenlőbbek, helyenként tüzesek. Van olyan vélekedés, hogy a mexikói freskófestők síkban tartott, dekoratív kompozícióinak stílusa is hathatott rájuk.

A Kovács Gábor Művészeti Alapítvány (ahogy már említettük) arányaiban a legnagyobb számú festményt, színes kompozíciót birtokolja a magyarországi gyűjtemények között. A festő- és rajzoló-művész munkássága összegzéseként Németh Lajos művészettörténészt idézzük, aki szerint Szalaynak „már a negyvenes években rajzolt lapjai iskolát teremtettek. Szalay etikus alkat, műveiben korunk nagy morális, társadalmi kataklizmáira rezonál. Szimbólumköre az antik és keresztény mitológia. Formája a klasszicitás és az expresszivitás egyéni találkozási pontja, ereje pedig a vonalait feszítő dinamika. Az újrealista törekvésű festők szellemi rokona, a modern magyar grafika legerőteljesebb egyénisége.”⁶⁶

JEGYZETEK

¹ Kiállításokon szerepelt, díjakat nyert, könyveket illusztrált (Szatmári Sándor: *Gulliver utazása Kazahániába*, 1941; Herczeg Ferenc: *Tűz a pusztában*, 1943; Szabó Lőrinc–Szalay Lajos: *Tizenkét vers tizenkét rajz*, 1943; Racine: *Bérénice*, 1943; John Steinbeck: *Egerek és emberek*, *Lement a hold*, 1945), kiadták két, iskolateremtő rajzait közlő rajzkönyvét (*Szalay Lajos hatvan rajza*, 1941; *Szalay Lajos rajzai*, 1945).

² Georges Rouault festőművész javaslatára 1948-ban UNESCO-ösztöndíjat (50 000 frank) kapott.

³ Virginia Carreno visszaemlékezése: SÜMEGI György, *Szalay Lajos argentinai periódusa (1948–1960) = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX.*, Miskolc, 2000. 323–340.

⁴ Luis SZALAY, *Impresiones de un inmigrante*, Buenos Aires, 1949.

⁵ 1950-ben ott született a kislányuk, Szalay Klára.

⁶ SÜMEGI, *Szalay Lajos argentinai... i. m.*, 332–333.

⁷ Uo.

⁸ Uo., 337.

⁹ „Egyetlen dimenziónk a jelen” – Szalay Lajos festő- és rajzolóművész levelezéséből, szerk. SÜMEGI György, Budapest, 2009, 269.

¹⁰ *A művész kötelessége az erkölcsi bátorság. Beszélgetések Szalay Lajossal*, szerk. SÜMEGI György és TÓTH Piroska, Miskolci Galéria, 1991, 17.

¹¹ „Apám nagyon szeretett kísérletezni” – emlékezett a lánya. Az 1970-es években a rajzai nagy méretben történő torzításmentes fölvetítését tervezte, hogy ezek alapján a leánya áttegye, nagyméretű festményeket hozva létre. SZALAY Klára, *Memoár = Szalay Lajos*, szerk. FERTŐSZÖGI Péter, MÉSZÁROS Zsolt, SÜMEGI György, Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest, 2009, 45–51.

¹² Prim József restaurátor meghatározása szerint a vas domborművek készülési folyamata a következő: anyaga az ún. mélyhúzó vaslemez, ez bírja a finom, hideg alakítást, amihez nem kell nagy erő. A lemezt méretre vágják, a rajzot rajzzal vagy indigóval felviszik rá, majd fölmelegítik a vaslapot, és a felületét belenyomják szurokba úgy, hogy a rajz fölfelé legyen. Mikor kihül a szurok, poncolószerszámmal vagy kalapács domborító végével, a golyóval végig kell menni a mintán. Így a nagyobb felületek megdomborítva bemélyednek a szurokba. Csak ahol ütik, ott mélyül a szurokba. A rajznak a tükörképét kell fölvenni. A melegítés során leoldották a szurkot, majd a lemezt 400–600 fokra fölmelegítik, így elszíneződik, és védőréteg jön létre rajta.

¹³ A „kovácsolt és cizellált” vasmunkákból huszonnégyet ki is állítottak Tucumánban (1956. június 19–26., Pena „El Cardon”, San Martin 445.).

¹⁴ SÜMEGI György, *Papírra simított szobrok. Újjonnan nyílt kiállítás – felidézett beszélgetés*, Heti Magyarország, 1992. november 6., 13.

¹⁵ SÜMEGI, Szalay Lajos argentínai... i. m., 332–333.

¹⁶ INRI, gipsz, 31×39,5 cm, jelezve jobbra lent: Szalay. Az argentínai magántulajdonból került a gipsz dombormű a Miskolci Galéria Szalay Állandó kiállításába. Négy bronzpéldány készült róla. Két vas domborművel együtt reprodukálva: Szalay Lajos, i. m., 268.

¹⁷ dr. Aczél Mártonné és leánya, 1950-es évek eleje, dekli, tempera, 66,5×76 cm, jelezve nincs (Mgt, Buenos Aires). Reprodukálva: Uo., 23.

¹⁸ Lucas PADILLA, *Los Dibujos Religiosos de Szalay*. Cikk-kivágot Szalay Lajos hagyatékából. A nála fönmaradt, művészetéről szóló írások – eredeti cikkek és részleteik – jelentős hányadán nem tüntették föl a megjelenésük legfontosabb adatait sem.

¹⁹ Ennek vezetője a Szalayt Tucumánba hívó Eugenio Hirsch, majd Alfredo de Vincenzo.

²⁰ SÜMEGI, Szalay Lajos argentínai... i. m., 337.

²¹ *Modern művészet és filozófia* címen 1956 elején tartott előadást a Pázmány Péter Szabadegyetemen, Buenos Airesben. NÉMETHY KESSERÚ Judit, „Szabadságom lett a börtönöm”. *Az argentínai magyar emigráció története 1948–1968*, Budapest, 2003, 314. A Buenos Airesben székelő Mindszenty Tudományos és Társadalmi Akadémia 1951 májusában választotta tagjai közé. „Egyetlen...” i. m., 26.

²² *Érintések. In memoriam Szalay Lajos*, Miskolc, 1996, 31–37.

²³ Luis SZALAY, *Impresiones de un inmigrante. 25 dibujos a pluma*, Buenos Aires, 1949. Spanyol–magyar két nyelvű kiadása: Luis SZALAY, *Impresiones de un inmigrante. 25 dibujos a pluma / SZALAY Lajos, Egy bevándorló impressziói. 25 tollrajz*, szerk. dr. TÓTH Piroska, magánkiadás, Budapest, 1998. Szalay kamarakiállítását kísérő könyvbemutója: Biblioteca Nacional, Buenos Aires, 1998. október.

²⁴ Lajos SZALAY, *Dibujos Drawings 1937–1954*, Ministerio de Educacion de la Nacion Universidad Nacional de Tucuman, Tucumán, 1954. A kötetről: Fr. José Petit de MURAT, *Szalay Lajos*, a Tucumáni Egyetem Bölcsészettudományi Karának folyóirata, 1956/7. Különnyomat. *In memoriam 1996*, 38–43. II. kiadása: Lajos SZALAY, *Dibujos Drawings 1937–54*, Batuz Foundation, Universidad Nacional de Tucumán, 1992. Díszdobozba foglalt, laponkénti kiadás, 500 példányban.

²⁵ 1. *Arte/Arts*: 10 rajz; 2. *El Amor/Love*: 9; 3. *La Familia/The Family*: 7; 4. *La Mujer/Woman*: 10; 5. *El Hombre/The Man*: 19; 6. *La Morte/Death*: 8; 7. *La Guerre/The War*: 13; 8. *La Religion/Religion*: 17.

²⁶ A címadáshoz talán hozzájárult Herbert Beiner *El Drama de Hungria* című cikksorozata (La Nacion, 1956. november 26–december 7.). A magyar forradalom eseményeivel és következményeivel – szöveggel és képpel – részletesen foglalkozott a La Prensa újság is.

²⁷ *In memoriam 1987*, 43–45. Fercsey még hozzáteszi: „Szalay öt színben, kereszt formájában festette meg a magyar forradalom tragikus epizódját.” Ezt a festményt eljuttatták az Argentínában tartózkodó '56-os delegációhoz. Továbbá „a Délamerikai Magyarság szerkesztői Alsing Andersen dán diplomatának adták át az *El drama de Hungria* és a *Hungria no se rinde* füzeteket és Szalay Lajos rajzait”. Délamerikai Magyarság, 1959. VIII.

²⁸ *S O S El drama de Hungria*. Délamerikai Magyarság, Buenos Aires, 1956; magyar kiadása: *S O S 1956 A magyar dráma*, Vác, 1996.

²⁹ *A művész... i. m.*, 77.

³⁰ Egyik kompozícióján három égi lény is kétségbeesetten akar segíteni. Ad analogiam: Márai Sándor: *Mennyből az angyal*.

³¹ A forradalom 30. évfordulójára Krassó György 1956 leghitelesebb képi megjelenítéseként tervezte kiadni Szalay sorozatát („Magyar Október” Szabadsajtó Szamizdatkiadó, London), ám akkor nem jelent meg.

³² Pl. még a forradalom évében megjelent fényképes (eltakart arcokkal) és szöveges forradalomidézőben hátsó borítón közöltek Szalay-rajzot. *Hungria ne se rinde*, Délamerikai Magyarság, Buenos Aires, 1956. Azután a Münchenben kiadott *Nemzetőr* számos darabot közölt a sorozatból.

³³ Bev. Jorge Romero BREST, Guillermo Kraft Limitada, Buenos Aires, 1957. Szalay magyar kismonográfiájának szerzője e könyv rajz-sorozatai közt nem említi a 41 darabos forradalmi sorozatot. Talán ezt kompenzálандó két rajzot közöl belőle. LÁNCZ Sándor, *Szalay Lajos*, Corvina, Budapest, 1973, 12–13.

³⁴ KERECSENDI Kiss Márton, *Amikor rajzolok, vonallá változom. Torontói beszélgetés a világ egyik legnagyobb grafikusával, Szalay Lajossal*, Magyar Élet, 1965 k.

³⁵ Szerk. FERCSÉY János, Délamerikai Magyarság, Buenos Aires, 1958.

³⁶ *A Gloria victis* (Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban. *Nemzetőr*, München, 1966. Appendix) antológia tizenegyet sorol föl, köztük több (pl. a párizsi, a két oslói) illusztrált. (Ezek még földolgozatlanok.)

³⁷ A bevezetőjét jegyzik: Comision Literaria: Jorge Luis Borges, Miguel Angel Fulle, Pedro Miguel Obligado. Editado por la Asociacion Cultural Argentina Pro Hungria, Buenos Aires, 1959.

SZALAY LAJOS, Ábrahám áldozata, 1962

SZALAY LAJOS, A tiltott fa (Ádám és Éva), 1955 kł.

SZALAY LAJOS, Ábrahám áldozata, 1958

SZALAY LAJOS, Kiűzetés, 1955 kl.

³⁸ Pl. 1957. május: Galéria Antígona, Buenos Aires („A magyar szabadságharc eseményei ihlették e sorozatot, amely új fejezetet nyit meg művészi fejlődésében.” Délamerikai Magyarság, 1957. május 31.); 1958. május, Galeria Van Riel, Buenos Aires, *In memoriam 1996*, 43–53.

³⁹ *Lajos Szalay Exhibit of Drawings*, Hungaria Week, Oct. 23–29. The Ledge, Rutgers, the State University, 1961. Angol nyelvű katalógussal.

⁴⁰ A Miskolci Galéria Szalay 1956-os rajzszorozatából szitázott másolatokat készített, s ezeket többször kiállította (2004. november, Kazinczy Ferenc Múzeum; Sátoraljaújhely; Miskolci Galéria 2006; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2006 stb.). Katalógusa: *Szalay Lajos: 1956*, bev. SÜMEGI György, Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, 2006.

⁴¹ SÜMEGI, *Szalay Lajos argentínai... i. m.*, 334.

⁴² *Primera Antología Poética de Tucumán*, Comision Provincial de Belles Artes, Tucuman, MCMLII. (10 tábla + borító).

⁴³ *Rajz és irodalom. Szalay Lajos (1909–1995) illusztrációból*, szerk.: SÜMEGI György, Országos Idegennyelvű Könyvtár, Budapest, 1999.

⁴⁴ Ignazio ANZUÁTUGUI, *Mitología y víspera de Georgina*, Buenos Aires, 1949; James M. CAIN, *Carrera end o mayor*, Buenos Aires, 1950; Joseph CONRAD, *El hermano de la costa*, Buenos Aires, 1950; Ciro ALEGRIA, *Piedra e cruz*, Buenos Aires, 1950; Raúl GALÁN, *Carne de Tierra*, Tucumán, 1952; Julio Ardiles GRAY, *Cánticos Terrenales*, Tucumán, 1952; Federico PELTZER, *Tierra di Nadie*, Buenos Aires, 1955; Eduardo GALEANO, *Vagamundo*, Buenos Aires, 1973.

⁴⁵ Pl. VASZARY Gábor, *A macska föluggott az asztalra*, Magyarok Útja, Buenos Aires, 1950 (II. kiadás: 1951).

⁴⁶ Galeria Müller, Buenos Aires, 1949; Tucumán, 1955; Galeria Krayd, Buenos Aires, 1955. szeptember 12–24.; Pena „El Cardon”, San Martin 445, Tucumán, 1956. június; Galéria Antígona, Buenos Aires, 1957. május; *Dibujos de Szalay*, Galeria van Riel, Buenos Aires, 1958. május; Galeria van Riel, Buenos Aires, 1959. május; Galeria Antígona, Buenos Aires, 1959. november; *Lajos Szalay Dibujos*, Galeria Birger (katalógussal), Buenos Aires, 1976. szeptember; *Lajos Szalay Dibujos*, Vermeer Galeria de Arte (katalógussal), Buenos Aires, 1997. október.

⁴⁷ D. FEHÉR Zsuzsa, *Újra itthon. Beszélgetés Szalay Lajossal*, magnóbeszélgetés gépelt változata, Magyar Nemzeti Galéria Adattára, 21633/1982/15.

⁴⁸ „A szüleim, különösen apám, imádták a filmeket. Argentína az ötvenes években a filmrajongók paradicsoma volt. [...] Szinte mindennap moziba mentünk.” SZALAY, *Memoár, i. m.*, 45–51.

⁴⁹ www.kogart.hu/gyujtemenyek

⁵⁰ *Szalay Lajos, i. m.*

⁵¹ *Szalay Lajos Bibliája*, MODEM, Debrecen, 2016, Szépművészeti Múzeum, Kolozsvár, 2017, Művészetek Háza, Szekszárd, 2017.

⁵² *Szalay Lajos (1909–1995), az európai grafika mestere*, Liu Haisu Művészeti Múzeum, Sanghaj, 2014.

⁵³ Buenos Aires, 2012: *Lajos Szalay la línea maestra*, Museo de Artes Plásticas, Buenos Aires és *Lajos Szalay Dibujante e Ilustrador*, Museo del Dibujo y la Ilustración.

⁵⁴ Pl. *Szalay Lajos: Vonal-asszociációk*, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009. március–április; *Szalay Lajos argentínai rajzai*, Jászi Galéria, 2015.

⁵⁵ „A lehetetlent keresem”. *Két beszélgetés Szalay Lajos festő- és grafikusművésszel*, közreadja SÜMEGI György, Hittel, 2009. május, 84–89. Lásd még: SZABÓ Lilla – SZABÓ Noémi, *Pablo Picasso, Szalay Lajos, Koloman Sokol*, Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest, 2016.

⁵⁶ A kötet 20. oldalán szereplő rajz Guillermo Orce Remis *Nueva oracion al Padra*, a 64. oldalon közzölt pedig Marina Brioner *El hermano Sembrador* című verséhez készült.

⁵⁷ SZALAY Lajos, *Végtelen a tényérben. Bakonyi Péter interjúi*, Budapest, 1987, 40–41.

⁵⁸ *A művész... i. m.*, 36.

⁵⁹ „Egyetlen...” *i. m.*, 86.

⁶⁰ *A művész... i. m.*, 14., 73.

⁶¹ Megjelent: *Lajos Szalay Dibujos – Drawings*, Guillermo Kraft Limitada, Buenos Aires, 1957.

⁶² Reprodukálva: *El drama de Hungria*, Buenos Aires, 1957, 26.

⁶³ Reprodukálva: *A Délamerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958*, szerk. FERCSÉY János, Buenos Aires, 1958, 211.

⁶⁴ SZALAY, *Végtelen... i. m.*, 74., 19., 51.

⁶⁵ *Uo.*, 34.

⁶⁶ NÉMETH Lajos, *Modern magyar művészet*, Budapest, 1968, 133.

